

Om een Europees cultureel zelfbewustzijn

Observaties vanuit de geschiedenis en theorie van de Europese integratie

Chris L. Baljé In de pogingen een grotere samenhang in Europa te bereiken, zowel langs de weg van samenwerking als van eenwording, is steeds een beroep gedaan op een aanwezig geachte of geprojecteerde Europese identiteit, gebaseerd op een *gezamenlijk* beleven van Europese cultuurfactoren. Wat boosaardig gezegd: het bestaan van een Europese cultuur en burgerzin wordt verondersteld om als legitimatie te dienen voor het zetten van een nodig geachte verdere stap in de richting van Europese integratie f om een teloorgang van Europa te keren.

De Europeaan Paul-Henri Spaak wond er in 1963 geen doekjes om: 'Zij echter die, nu vijftien jaar of nog langer geleden, de Europese gedachte tot de hunne hebben gemaakt, weten dat het Europa dat zij willen formeren, dat zij willen bouwen, een Europa is dat op ieder terrein werkzaam moet zijn, want het gaat erom zowel op politiek en economisch gebied als op dat van wetenschap en cultuur, het verval van Europa te voorkomen of liever te stuiten. Hetgeen de voorstanders van een verenigd Europa willen, is aan Europa de plaats teruggeven die het nog niet zo lang geleden in de wereld bekleedde, het zijn economische en militaire macht hergeven, zijn diplomatieke invloed, en terzelfdertijd de mogelijkheid scheppen om zijn boodschap op doeltreffende wijze over de gehele wereld te verbreiden. En dit is de reden waarom ik van mening ben dat het werkelijk van groot belang en onontbeerlijk is te trachten duidelijk te definiëren wat de Europese cultuur eigenlijk

is.¹ Als gedeeltelijk Europeaan van de angst zette Spaak Europa af tegen het uitdijend communisme maar hij zag in die dreiging juist een grote stimulans voor Europese eenheid. Spaak concludeerde: 'Wanneer Europa's integratie een feit is geworden, vind ik dat op het voornaamste plein van Europa voor Stalin een standbeeld moet worden opgericht.'²

Dit voorstel voor een dergelijk Europees kunstwerk lijkt me anno 1991 geen hoge prioriteit te genieten en een dergelijk Europees mecenaat ligt ook niet voor de hand. Evenmin komt het mij waarschijnlijk voor dat uit de moreel failliete communistische levensbeschouwing nog een verbeterd Europees menstype zal oprijzen, dat aan de Europese culturele identiteit een wezenlijke betekenis en diepere glans zal geven. Bijvoorbeeld in verdringing van de Westeuropese 'Prometheische mens' door een (Sovjet) russische 'Johanneïsche mens'.³ In ieder geval

gaf Chroesjtsjov in 1962 bij een bezoek aan een tentoonstelling van moderne schilderkunst nog weinig blijk van die verhoopte Johanneïsche mens toen hij uitriep: 'Ze hebben me voor de gek gehouden, niemand heeft me iets uitgelegd, ik weet niets van schilderkunst, ik ben een boer en bovendien, ze hebben me voorgehouden dat het allemaal flikkers waren.'⁴

Europese Bildung

Laat me verder ter illustratie van de worsteling om een Europese culturele identiteit in meer positieve zin een citaat geven van een aantal jaren geleden ter ondersteuning van een verdragsvoorstel voor de totstandkoming van een Europese Culturele Stichting. Een citaat als echo op een rapport uit 1975 van de Belgische politicus Tindemans ten behoeve van de schepping van een Europese Unie: 'De gemeenschap is zich er meer en meer van bewust geworden dat een historische onderneming als de hare, die op politiek, economisch en sociaal terrein zozeer in het leven van alle burgers ingrijpt (denk aan landbouwprijzen, visserij-quota, belastingwijzigingen, vrije vestiging, beroepseisen enz.) slechts kan slagen met de steun van die burgers en door hun bereidheid zonodig offers daarvoor te brengen. Dit vereist een zeker samenhorigheidsgevoel, dat ook de onderdanen van iedere natie samenbindt. Vandaar de opkomst in het Gemeenschapsjargon van termen als: solidariteit, samenhang, cohesie, Europa van de burgers, Europa van de mens, Europees bewustzijn.'⁵ Deze schone bedoelingen vermochten in mei 1987 evenwel niet onze Eerste Kamer te overtuigen en met tweeënveertig tegen zevenentwintig stemmen werd goedkeuring aan de ratificatie van het betreffende verdrag onthouden. Het was voor het eerst sinds 1927 - dit als curiositeit - dat de Eerste Kamer een verdrag afstemde; het ging toentertijd om het in den lande zeer bekritiseerde Schelde-verdrag. Zestig jaar later was het effect een beperkte mineure depressie in

de Europese diplomatieke verhoudingen en werd de Eerste Kamer niet door landelijke emoties gedreven. Gerrit Komrij had bij die gelegenheid kunnen zeggen dat een dergelijke opstelling te voorspellen was, het ging hier immers toch om een poging om het onmogelijke met elkaar te verbinden: cultuurprodukten en politieke doeleinden. In 1986 schreef hij hierover: 'Kunst en politiek. Hoe komt het toch dat je, telkens als iemand probeert tussen die twee een band te leggen, het idee krijgt dat hij bezig is met naald en draad twee zeepbellen aan elkaar te naaien? Zolang de kunst niet door en door politiek is en de politiek niet door en door kunst, komt het neer op dit aan elkaar naaien van zeepbellen. En verder op niets.'⁶

De uitspraken van de Eerste Kamer en van Komrij kunnen een heel geruststellende gedachte zijn voor diegenen die een groot onheil zien in het nieuwe elan van het Europese integratieproces voor de schitterende en diepdoorleefde nationale culturen in Europa. Immers, zo klinken angstige stemmen, zo het geen dood in de culturele pot wordt dan toch valt culturele *Eintopf*-gastronomie te vrezen. In die visie zou voorkomen moeten worden dat wellicht noodzakelijke staatsvorming op Westeuropese schaal inclusief een vrij verkeer van goederen, diensten, kapitaal en personen, waaronder dan ook te begrijpen de cultuur en kunstprodukten, gelden én kunstbeoefenaars - ertoe zou kunnen leiden dat het Europese cultuurgoed niet zozeer getroffen wordt door de Europese mantel der liefde maar door een grote grauwsliuier. Want het zij herhaald: vooruitgang in de politieke en economische vervechting in de Europese Gemeenschap wordt dikwijls gekoppeld aan culturele programma's en Europese *Bildung*. En inderdaad: de Europese Commissie heeft in een tot 1992 lopend actieprogramma met verve een aantal maatregelen bepleit waarachter een nieuwe aanslag op de nationale culturen en de

diversiteit van talen vermoed kan worden, als legitimatie voor ondersteuning van politieke en economische integratie in Europa. Laat mij kleur bekennen, in het genoemde actieprogramma zie ik vele goede zaken. Straks zal ik een aantal voorziene beleidsmaatregelen noemen. Maar nu wilde ik eerst mijn stelling nader toelichten met betrekking tot het beroep dat op een al of niet bestaand Europees cultureel bewustzijn wordt gedaan om 'Europa' tot voortgang te bewegen ter wille van politieke en/of economische integratie. Daartoe wil ik enkele kanttekeningen maken vanuit de geschiedenis en theorie van de Europese integratie in de vorm van globale observaties.

Gesteld kan worden dat doordachte pleidooien voor Europese samenwerking en eenwording in de middeleeuwen al opklinken onder dreiging van de oprukkende islam, door de wens tot presentie in en bewaking van het Heilige Land en in de zorg om de verkaveling van de Europese politieke ruimte in kleinere staatseenheden en, zeker niet in de laatste plaats, om de belemmeringen die daaruit verwacht worden voor de Europese economische ruimte en de daarin intensiever wordende handel. De lange stoet denkers, schrijvers, staatsrechtgeleerden en politici die in deze geest hun licht laten schijnen, wordt gevormd door imposante figuren als Dante, Dubois en Comenius. Terugblikkend is het verbazingwekkend dat de geformuleerde institutionele concepties in die vroege tijd zo zeer in de huidige inrichting van de Europese Gemeenschap teruggevonden kunnen worden. De argumentatie verwijst steevast naar een al of niet geprojecteerde eenheid zoals deze in politiek-juridische zin in het Romeinse Rijk en in sociaal-culturele vorm bestaan zou hebben in de Respublica Christiana.⁷ De indertijd ontwikkelde motieven voor Europese integratie zijn sindsdien in eenzelfde verstrengeling terug te vinden.

Primair als intern politiek motief rond de vraag of de Europese staatseenheden afzonderlijk wel voldoende capaciteit bezitten om de wensen en eisen van hun burgers te verwezenlijken. In de tweede plaats als intern economisch motief, zowel in de betekenis van herstel wanneer de omstandigheden zulks gebieden als in de wenselijkheid van schaalvergroting en, ten derde, als extern motief door politiek-militaire pressie of economische expansiezucht. Steeds wordt daarbij geappelleerd aan Europese culturele waarden en aan een Europees cultureel zelfbewustzijn, verwoord in heimwee naar een vroeger vanzelfsprekend lijkende Europese eenheid of als argument voor verzoening en 'pacifisme'.

Wanneer in de twintigste eeuw de grenzen in Europa die eerder als scharnieren functioneerden, zoals Hazard en Chaunu in magistrale werken aangetoond hebben⁸, verworpen tot bloedige littekens in de Europese geschiedenis, dan klinkt wederom de roep om Europese eenheid. Maar eerder waren alle motieven al aanwezig om de Europese samenwerking en eenwording weer op de agenda te zetten. De schokgolf door de gekoloniseerde gebieden ten gevolge van de Russische nederlaag tegenover het naar Europees voorbeeld gemoderniseerde Japan; het daaruit dreigend verlies van kolonies voor de Europeanen en de in schrille tonen verwachte opmars van de gekleurde volkeren; de economische crisis en het verlies van afzetmarkten en de noodzaak nieuwe afzetgebieden te verwerven; de huiver voor de uitingen van de massademocratie en voor totalitaire ideologieën. Tenslotte wordt ook de totale en vernietigende broederkrijg alsook de opkomst van nieuwe krachtige actoren op het wereldtoneel als evenzovlede tekenen aan de Europese wand begrepen.⁹

In dit klimaat van een voorziene *Untergang*

des Abendlandes, de verwachte *Déclin de l'Europe* en het schrikbeeld van de naderende *Opstand der horden* klinkt hernieuwd de bel voor een begin van Europese integratie, vergezeld van een oproep tot groter Europees cultureel bewustzijn in het bestaan van gezamenlijke normen en waarden, in tradities tot vrije uitwisseling van cultuurgoederen en in herinnering aan een verloren maar groots gezamenlijk doorleefd verleden. In dat gezamenlijk doorleefd verleden keert steeds weer terug: 'de glorie die Rome was' in uitingen uit het Romeinse Rijk dat ook zijn sporen naliet in de renaissance, het neoclassicisme en het moderne imperialisme; de verwijzing naar het draagvlak van het christendom, vaak in de zin van Novalis 'slechts religie kan Europa herstellen', en het wens of schrikbeeld van een 'Europe Vaticane'; de rationele en optimistische ordening van de Verlichting; de technologische, commerciële en politieke sprong als gevolg van de Industriële Revolutie; en ook wel de vlagen van cultuurpessimisme en diepingrijpende menselijke tegenstellingen uit ideële en ideologische gronden.

Europese integratie

In dat klimaat lanceerde Briand zijn plan voor een douane-unie, probeerde hij samen met Stresemann Frans-Duitse verzoening te bewerkstelligen, werden acties voor Europees samengaan ondernomen door particuliere organisaties als bijvoorbeeld de Pan-Europa Union van de jonge Coudenhove-Kalergi en werden modellen voor een Europese federatie of voor een functioneel verband ontwikkeld.¹⁰ Na de Tweede Wereldoorlog zijn het de federalisten die als eersten weer aansturen op een verzoening tussen Duitsland en Frankrijk als voorwaarde voor een Europese reëntrée op het wereldtoneel en pogen zij de vermaledijde *Kleinstaaterei* de das om te doen met voorstellen voor een paneuropese federatie, waarin de

eenheid in verscheidenheid gewaarborgd zou moeten zijn en het Europese sociale normbesef als Derde Weg tussen Verenigde Staten en Sovjetunie overeind moet blijven, onder afwijzing van enerzijds het ongebreideld kapitalisme en anderzijds het dirigistische collectivisme.¹¹ En in het fijnste uur van de Europese federalisten, namelijk het Congres van Den Haag in 1948, wordt ook het belang en bestaan van een Europese cultuur in een resolutie vastgelegd. Een resolutie die nu gelezen, nog tamelijk actueel blijkt.¹² Het produkt van dat congres, namelijk de Raad van Europa, krijgt trouwens een culturele taakstelling die deze organisatie nog steeds vervult.

Maar dan valt eigenlijk het doek voor de federatieve idee, want de pas wordt gezet door voorzichtige politici die hun soevereine bevoegdheden en economische belangen bewaken. Niet de federalist Henry Brugmans wordt de vader van Europa maar de koopman Jean Monnet. Tegelijk dwingt de realiteit van de Koude Oorlog en de deling van Europa tot het opgeven van de idee van een Europa als Derde Weg en zoekt West-Europa zijn heil onder de Atlantische paraplu voor veiligheid en financieel-economische steun. En zo leggen de 'Europeanen' het in het begin van jaren vijftig af tegen 'de Atlantici'. Het is bekend. Het Europa van de kooplieden en de boeren wordt geboren en vervolgens bestendigd door de nationale onwrikbaarheid van Frankrijk onder leiding van de Gaulle, die de technocraten en kleine bureaucraten te Brussel met hun vreemde jargon in de isoleercel zet. Later zou Monnet doen optekenen dat wanneer hij opnieuw aan de constructie van Europa zou mogen beginnen, hij dan niet zou uitgaan van 'kolen-en-staal' maar van 'cultuur-en-educatie'.

Evenwel vanaf de jaren zeventig komen gaandeweg alle motieven voor verdergaande Europese integratie weer op het toneel. De nationale lidstaten erkennen in toenemende mate hun gebrek aan capaciteit ten opzichte van de gevolgen van de economische crisis en de gewekte verwachtingen van de sociale verzorgingsmaatschappij. De economische sector in Europa ziet zich gesteld tegenover nieuwe uitdagingen en kansen die de wenselijkheid van een veilige Europese thuishaven onderstrepen. Zo zijn het de Europese kooplui en industrialisten, verenigd in organisaties als de Roundtable of European Industrialists, die slagkracht geven aan nieuwe federalistische initiatieven van Europese parlementariërs. In het verlengde daarvan komt de Italiaan Spinelli met een voorstel voor een Europese Unie. Het zou beschouwd kunnen worden als een zeer ruimschalige sponsoring van de Europese idee vanuit het Europese bedrijfsleven. Zo wordt de hand van de nationale politici geforceerd de Europese Akte te onderschrijven en uitvoering te geven aan het Witboek dat toeziet op het vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal en waarin cultuurgoederen, kunstproducten alsmede culturele functies en diensten en de producenten daarvan begrepen zijn.¹³

Het is niet onbegrijpelijk dat een herleefde Europese Commissie en een aan invloed winnend Europees Parlement de gelegenheid te baat nemen om de bevordering van Europese culturele waarden en producten en de versterking van Europees cultureel bewustzijn in een 'Europa van de burgers' voor het voetlicht te voeren. En op dat moment gebeurt het ongelooflijke: de Europese deling wijkt voor de Europese 'heling' en er ontstaat zicht op een hernieuwd politiek, economisch en cultureel verband tussen West-, Midden- en Oost-Europa, in cultureel opzicht de wensdroom van schrijvers als Kundera en Ludvík Vaculík.¹⁴

Europese cultuurkringen

Ziet het culturele actieprogramma van de Europese Commissie in dit perspectief er nu zo dreigend uit? Ik meen van niet en wijs ter adstructie op enkele punten uit dat programma:

- de totstandkoming van een 'Europese culturele ruimte', waaronder de opbouw van kennis van het culturele Europa;
- de bevordering van de Europese audiovisuele industrie;
- de toegang tot de culturele hulpbronnen, waaronder: de verbetering van de talenkennis, de bevordering van de cultuur in de Europese regio's, het behoud en de activering van het culturele erfgoed;
- de culturele opleiding en, tenslotte,
- de interculturele dialoog met de rest van de wereld.¹⁵

Ik wijs in het bijzonder op de devolutie, die juist op Europees niveau mogelijk is en wordt voorzien, naar een culturele herleving in de natuurlijke regio's van Europa. Dat zou wel eens goed nieuws kunnen zijn voor de minoriteiten die zich nu beklemd voelen binnen het nationale keurslijf. Anders dan het benadrukken van een gezamenlijk doorleefd Europees verleden, kunnen historici erop wijzen dat Europa al in het begin van zijn geschiedenis verdeeld is in meerdere cultuurkringen. In het begin van de elfde eeuw zou zo een jonge Noordwesteuropese cultuurkring onderscheiden kunnen worden naast een avondlandse moslimcultuurkring in Spanje en Noord-Afrika, een Byzantijnse cultuur op de Balkan met een uitstraling naar Zuid-Italië en de Italiaanse havensteden, met ten noorden daarvan de eigen wereld van Slaven, Balten en Finoeegrise volken. Dit mozaïek ondergaat in de dertiende eeuw een acculturatieproces door de herontdekking van Aristoteles, maar die ontwikkeling leidt weer tot nieuwe verdeeldheid. Aan het eind van de

middeleeuwen wendt de blik van Europa zich naar het westen, de Europese cultuur wordt voor een bepaalde periode zelfstandiger en vertoont meer samenhang, maar raakt spoedig daarop weer gespleten door nieuwe tegenstellingen. Uit deze schetsmatige historische terugblik mag geconcludeerd worden dat een Europese 'vocation impériale' met betrekking tot de totstandbrenging van één Europese cultuur al snel op eigen, regionale tegenstellingen en verschillen stuit. Daarin ligt mogelijk een fundamentele historische gegeven dan de vele Europese éénmakers of angsthazen voor de Europese vervlakking veronderstellen.

Belangrijk is ook het uitgangspunt dat ziet op bevordering van de meertaligheid in Europa en de inspanning voor de verspreiding van literaire producten uit de kleinere taaleenheden. Hoe nodig voor de Nederlandse literatuur een dergelijke stimulans zou kunnen zijn, mocht onlangs afgeleid worden uit lovende bewoordingen van *The Sunday Times* voor de kwaliteit van de Nederlandse fictie en de wat wanhopige oproep voor meer Franse vertalers van Nederlandse literatuur door de Franse uitgever Py. Omdat dat in Nederland kennelijk zo slecht wordt ingezien, is het goed dat er nog een 'Brusselse' zaakwaarnemer is.¹⁶ De historicus die zich bezighoudt met de geschiedenis van de Europese integratie kan daar een serie plezierige ervaringen aan toevoegen. Immers, openstelling van archieven en financiële ondersteuning hebben het de Europese instellingen mogelijk gemaakt het verleden van het Europese integratieproces te bestuderen. Dat levert correcties op van de al te nationalistisch getinte historische analyses van de negentiende en twintigste eeuw en zodoende is er tevens een begin gemaakt met een gezamenlijke geschiedschrijving van dat proces vanaf de Tweede Wereldoorlog. Het is een positieve ervaring zo te mogen werken in het

'Europa van de historici'.¹⁷

Onlangs zijn in het Europees Parlement ook stemmen opgegaan daadwerkelijk bij te dragen aan het behoud van cultuur, culturele instellingen (musea, archieven) in en verbetering van de betrekkingen met Midden- en Oost-Europa. Deze immers dreigen het kind van de rekening te worden nu beschikbare middelen daar radicaal anders gebruikt moeten worden. Aan dergelijke plannen als in het Europees Parlement behoeven geen oogmerken tot cultureel imperialisme of tendensen tot Europese vervlakking toegeschreven te worden. Het kon niet uitblijven dat de val van de Berlijnse muur op 9 november 1989 (als symbool) consequenties had voor de paneuropese culturele betrekkingen. In voorheen Midden- en Oost-Europa zal een confrontatie plaatsvinden tusseneen volledig door de staat betaald en gecontroleerd staatskunstbedrijf en een democratisch bepaalde en deels marktgerichte cultuurpolitiek. Voorkomen moet worden dat dit leidt tot een uitverkoop van culturele infrastructuur en kunstproducten. Inderdaad kunnen hulpprogramma's in de vorm van een restauratiefonds, voor uitwisseling en kunstopleiding (à la Erasmus) en ook mogelijkheden voor een zeker 'cultuurtoerisme' in deze wankele situatie van belang zijn. Natuurlijk spelen politieke motieven ook een rol, namelijk het indammen van achterhaald nationalisme en een oplaaierend ethnocentrisme. Maar ook met dat nevendoeel kan ik als inwoner van dit werelddeel, met zijn korte afstanden, zeer goed leven.¹⁸

Nederlandse onderzoekerheid

Natuurlijk besef ook ik dat het EG-Verdrag in eerste aanleg economisch bepaald is en dat het schadelijk is als, naast de produktie van kunst en cultuur, slechts de economische maatstaf van het vrij verkeer van goederen en diensten en geboorneerde opvattingen van eerlijcke

mededinging gelegd zouden worden. Maar hier vallen voorzieningen voor te treffen in de vorm van toevoegingen of exempties op het bestaande stelsel van verdragen. Ook is geopperd dat volstaan kan worden met een clausule in de preambule van een aangepast 'Verdrag van Rome' die de gebruikelijke complementariteit (sommigen spreken liever over 'subsidiariteit') en het bestaande Europese culturele pluralisme waarborgt. Een noodzaak die evenzeer lijkt te bestaan voor het brede veld van de sport. Zou echter vrees, geboren uit een statische visie op het integratieproces, reden moeten zijn de meerwaarden van Europese synergie bij voorbaat te verwerpen? Wat zijn dan de kansen voor bijvoorbeeld de nationale film en televisie-industrie?¹⁹ En waar die Nederlandse steun bestaat voor film en tv-producties (in de vorm van het Nederlandse Filmfonds, het Nederlandse Productiefonds voor films en Promotiefonds voor culturele radio en televisieprogramma's) lijkt de Europese Commissie geen enkel bezwaar tegen die ondersteuning te hebben.²⁰ Mogelijk zou aan subsidiegenieters, in plaats van het bezitten van de Nederlandse nationaliteit als criterium, wel de eis van het gebruik van de Nederlandse taal of thematiek gesteld kunnen worden.²¹

Wordt het Nederlandse culturele bewustzijn nu echt bedreigd door een Europees cultureel (stimulerings)programma? Het is bijna geweld toepassen op een open deur door te wijzen op de gebrekkige beleving van de Nederlandse cultuur, laat staan om de Nederlandse culturele goederen met royale middelen in het buitenland voor het voetlicht te brengen en van accommodatie te voorzien.²² Sterker nog: vorig jaar betoogde de Rotterdamse politicoloog Van Schendelen dat een typische uiting van de Nederlandse cultuur gelegen is in het genoegen zich bedreigd te mogen voelen!²³ Het herhaaldelijk gehannes rond het Instituut

Néerlandais te Parijs spreekt in dat opzicht boekdelen.²⁴ En ook de keuze van vooraanstaande kunstenaars voor het wonen en werken in het buitenland is wellicht veelzeggend voor het belang dat Nederland aan zijn culturele erfgoed hecht. Een - kleine - sluitpost lijkt eerder de waarheid te zijn. Is het dan zo schadelijk als Nederlandse kunstenaars en instellingen op Europees niveau opereren ter wille van het peil van kunstopleidingen en voor de verhoging en instandhouding van de kwaliteit van culturele producten?

Eerlijkheidshalve dient naast deze verkapte kritiek op het Nederlands cultuurbeleid vastgesteld te worden dat ook andere lidstaten van een geconcentreerde Europese aanpak en financiering kunnen profiteren - te denken valt bijvoorbeeld aan het behoud en de restauratie van het monumentaal erfgoed in Italië. Toch lijkt er met de Nederlandse onzekerheid en onlustgevoelens tegenover een Europees cultuurbeleid nog meer aan de hand te zijn. In een speels essay heeft Hans Righart, de Utrechtse hoogleraar politieke geschiedenis, erop gezinspeeld dat een authentieke Nederlandse cultuur - ook wel samen te vatten in de aansporing *Moeder, houdt de oliebol in ere!* - al dertig jaar geleden ter ziele is gegaan in de boeggolf van de 'laatkapitalistische vermaaksindustrie', een geïmporteerd hedonisme uit de Engelstalige wereld. Overigens als de beschrijvingen van die 'authentieke' Nederlandse cultuur door Righart juist zijn, laat zich met rede de vraag stellen of er zoveel verloren is gegaan of dreigt te gaan.²⁵

Is het dan ook erg of doet het veel ter zake dat de Europese culturele waarden universele toepassing vinden - overigens misschien met uitzondering van Japan²⁶ - of op zijn minst binnen de westerse beschaving? Niet van mening behoeft verschild te worden met De

Boer en Kossmann dat het hierbij in eerste aanleg gaat om vrijheden en religieuze bindingen. Maar er kan ook gewezen worden op Denis de Rougemont die naast het concept van vrijheid juist secularisatie en pluriformiteit als kenmerk zag; het openstaan voor discussie en polemiek.²⁷ En, zoals gezegd, de naoorlogse federalisten voegden daar de zorg en steun voor het zwakkere aan toe, ongeveer op basis van de maatstaf die enige tijd geleden in Nederland werd geponeerd: de beschavingsgraad van een maatschappij ook kan worden afgelezen aan de inspanning voor de zwakkeren. In een tamelijk recente Amerikaanse studie worden deze waarden nader onderscheiden. De auteur, Paul Monaco, voegt daar een aardige observatie aan toe. Niet zozeer ziet hij Europa 'ge-coca-koloniseerd' door de Verenigde Staten als wel is hij van mening dat Amerika niet minder 'geëuropeaaniseerd' is, onder andere op het terrein van muziek, kleding, film en wetenschappen.²⁸

De Europese Gemeenschap

Overigens zie ik wel een bedreiging voor de bloei en het pluralisme in de Europese kunstproductie en cultuur indien bepaalde universalistische waarden en normen uit een Europese beschavingskring zonder meer overgeaccentueerd zouden worden. Ik doel dan op het in absolute zin op de voorgrond plaatsen van Europees gedefinieerde mensenrechten en (uitsluitend klassieke?) vrijheidsrechten als Europese cultuuruiting bij uitstek. Het gevaar van een dergelijke verbreding van de discussie over een noodzakelijke stimulering van Europese cultuuruitingen en inrichting van een Europees cultuurbeleid, door een wel zeer ruime uitwaaiing naar het belang van het bestaan en plaatsbepaling van mensenrechten meen ik aan te treffen in het artikel van Max Weisglas elders in dit nummer.²⁹ In plaats van een bezinning over een Europees cultuurbeleid,

gaat de aandacht uit naar weidse noties over de aard en toepassing van de mensenrechten, en van het Sociaal Handvest. Zo wordt voorbijgegaan aan het dringende vraagstuk van een eventuele Europese culturele identiteit en politiek, een kwestie met eigen merites die de aandacht ten volle waard is.

Het is zonder meer een feit dat de culturele rol van de Raad van Europa niet onderbelicht mag blijven, zeker niet in het perspectief van de ontwikkeling van de betrekkingen met Midden en Oost-Europa en dat het ook niet dienstig is dat de inspanningen van de Raad van Europa door een cultuurpolitiek van de Europese Gemeenschap verdrongen wordt. Maar ook om die reden lijkt het me goed dat aspect gescheiden te houden van het belangrijke werk dat de Raad van Europa verricht op het gebied van mensenrechten en Sociaal Handvest. Al te snel dreigt bij het uitblijven van een dergelijke scheiding de cultuur in engere zin te verdwijnen achter het vertoog over universalistische normen en waarden. Al te gauw ligt dan de politieke controverse in het verschiep die zich op het terrein van mensenrechten kan voordoen en die een hypotheek op Europees cultuurbeleid kan leggen. Dat bleek onlangs in een gemengde parlementaire ACP-EG-vergadering toen de vertegenwoordigers van de landen uit Afrika, de Caraïben en de Pacific de indruk kregen dat de landen van de Europese Gemeenschap de mensenrechten in de (vierde) Lomé-Conventie wilden benadrukken om daarmee een alibi te creëren om de financiële steun van de Europese Gemeenschap te verleggen naar Oost-Europa.

Ik vind ook niet dat een gerechtvaardigde taakstelling en reikwijdte van een cultuurbeleid in het kader van de Raad van Europa een dergelijk beleid door de Europese Commissie zou moeten uitsluiten. Ook al niet omdat de Europese Gemeenschap over meer middelen uit eigen begroting kan beschikken. Dat beleid past immers tevens in een rijpende

Europese (con)federatie en is een wenselijke aanvulling die op termijn moet leiden tot een ontvlechting van overheid en verzorgingsmaatschappij. Dat beleid kan ook een eigen betekenis krijgen voor het westelijk deel van Europa op het gebied van acculturatie (ook van allochtonen) en in de overgang van ontgroening naar vergrijzing van een aanzienlijk deel van het cultuurminnend publiek. Maar omgekeerd is de nationale *Kleinstaaterei* ook niet aan de orde. Want wie zou, kijkend naar de worsteling om en hunkering naar die fundamentele, algemene en universele waarden in Midden- en Oost-Europa, deze met een wegwerpgebaar terzijde schuiven voor de eventuele particularismen uit de, vaak nog zo kunstmatig bijeengehouden, Europese nationale staten? Op die vraag antwoordde Van der Staay, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau: 'In hun lamledige ogenblikken hebben de Europeanen geen goed woord over voor het resultaat: een Europese Gemeenschap van 15.000 ambtenaren en een halfslachtig Europees Parlement. Toch voelt menig Europeaan in zijn merg dat de Europese eenwording een van de positieve ondernemingen is, misschien wel de enige, die Europa na de Tweede Wereldoorlog heeft gelanceerd. (...) En toch blijft de Europese Gemeenschap van de twaalf het enige realistische uitgangspunt voor (...) een cultuurpolitiek. Het ligt in het eigen vermogen van de Europeanen vóór het jaar 2000 hieruit consequenties te trekken.'³⁰

Of anders gezegd, in de woorden van Salman Rushdie, in een terugblik op zijn bittere ervaringen na de publikatie van de *Duivelsverzen*: 'De hele geschiedenis van de mensheid door hebben de zuiverheidsapostelen, degene die beweerden een totaalverklaring te bezitten, huisgehouden onder mensen die alleen maar in verwarring waren. Evenals miljoenen andere mensen ben ik een bastaardkind van de

geschiedenis. Misschien is het wel zo dat wij allemaal, zwart en bruin en blank, in elkaar overlekken, zoals een van mijn romanfiguren eens zei: zoals smaken bij het koken. Het geschil tussen zuiverheid en onzuiverheid, dat tevens het geschil is tussen Robespierre en Danton, het geschil tussen de monnik en het brullende jongetje, tussen preutsheid en onfatsoen, tussen het onbenul van buitensporige eerbied en de schandalen van het onfatsoen, is niet van vandaag of gisteren; ik zeg: laat het maar blijven. Mensen krijgen inzicht in zichzelf en geven vorm aan hun toekomst dank zij meningsverschillen en tegenwerpingen en twijfel en het zeggen van het onzegbare; niet door knievallen, voor goden noch mensen.'³¹

Deze onderkenning van het belang van de contradicties en de paradoxen in de Europese cultuuruitingen sluiten aan bij de diagnose over Europa die Brugmans stelde op het vermaarde Haagse Congres in 1948: 'L'Europe, c'est la terre des hommes continuellement en lutte avec eux-mêmes, c'est le lieu où aucune certitude n'est acceptée comme vérité si elle n'est continuellement redécouverte. D'autres continents se vantent de leur efficacité, mais c'est le climat européen seul qui rend la vie dangereuse, aventureuse, magnifique et tragique - et, par là, digne d'être vécue.'³² Of bij aanvullende waardering van Morin: 'Europa is een complex, waarvan het eigene is dat het de grootste diversiteiten verenigt zonder ze te vermengen, en tegenstellingen onscheidbaar verbindt.'³³

Deze eigenschappen verdienen zoveel mogelijk beleidsmatige ondersteuning en geen exclusieve vliegenafvangrij voordat er *überhaupt* mee begonnen is. De opbouw en inrichting van een Europees cultuurbeleid verdienen positieve waardering. Of dat beleid nu de verhoopte Europese identiteit onmiddellijk mondiaal bevordert lijkt mij niet van directe

betekenis. Misschien heeft Morin gelijk dat de Europeaan elders verblijvend in de wereld dat Europees bewustzijn al in zich draagt, maar dat neemt niet weg dat het besef en beleven van de Europese cultuur binnen Europa wel degelijk een steuntje in de rug verdient door middel van een Europese cultuurpolitiek - ook en in het bijzonder in de EG.

Noten

1. P.H. Spaak. 'Europa's boodschap'. In: *Karakter en cultuur van Europa*. Ulrich, 1963, p. 13.
 2. Ibidem, p. 14.
 3. Zie: W. Schubart. *De komende Europeesche mensch*. Haarlem, z.j. (Schubart was hoogleraar te Riga!)
 4. M. Vlady. *Vladimir of de ononderbroken vlucht*. Amsterdam, 1990, p. 176.
 5. Th.W. Vogelaar. 'De Europese stichting - de Staten-Generaal en de bevordering van het Europees bewustzijn'. In: *Internationale spectator*, nr. 41, 1987, p. 419.
 6. Zie: G. Komrij. 'Onze cultuur wurgt ons'. In: *Lof der simpelheid*. Amsterdam, 1988, pp. 17-21.
 7. Zie bijvoorbeeld: J. Benda e.a. *L'esprit européen*. Genève, 1947; B. Vuyenne. *Petite histoire de l'idée européenne*. Parijs, 1954; J.B. Duroselle. *L'idée d'Europe dans l'histoire*. Parijs, 1965.
 8. Bijvoorbeeld P. Hazard. *La crise de la conscience européenne 1680-1715*. Parijs, 1961.
 9. Onder anderen: G. van Roon. *Europa en de wereld: een historische benadering*. Utrecht/Antwerpen, 1975, hfdst. 8, pp. 134-150.
 10. Vgl. *European unity in context: the interwar period*; M.R. Stirk (ed). Londen/New York, 1989.
 11. Zie brochures van de Europeesche Actie, de Beweging van Europees Federalisten en publikaties van H. Brugmans.
 12. Congres van Europa. Den Haag, mei 1948. Culturele Resolutie.
 13. Deze ontwikkelingen en voornemens uit 1985 en 1986 hebben de ogen open doen gaan bij WVC, dat vervolgens opdracht tot studies heeft gegeven, zodat enig beleid geformuleerd kan worden. Vgl.: J.M.E. Loman, K.J.M. Mortelmans en H.H.G. Post. *De Europese gemeenschappen en cultuurbeleid: een juridische analyse*. Zeist, 1989; B. Tromp. *Nederlands cultuurbeleid en de Europese gemeenschappen: een beleidsverkenning*. Zeist, 1989.
- Zie ook: *De voltooiing van de interne markt*, (TK 1989-1990 stuk 20596 nr. 19); Nota: *WVC en het totstandkomen van een EG-Interne Markt*. Tevens ontstonden

Chris L. Baljé

was in 1991 coördinator van de interfacultaire opleiding voor beleid en bestuur in Internationale Organisaties aan de Rijksuniversiteit Groningen en fractievoorzitter van de VVD in Provinciale Staten van Groningen

- waarschuwingen voor een ongericht en niet-bestaand Nederlands overheidsbeleid. Vgl. M. Mourik. *Culturele Coëxistentie: een integrale benadering van buitenlands cultureel beleid*. Amsterdam: Boekmanstichting, 1989. (Zie ook een artikel in *NRC Handelsblad* van 20 mei 1989.) Inmiddels is zelfs een 'club van waakzaamheid' gevormd: het Comité buitenlands cultureel beleid. Vanuit WVC-kring: J.C. Mulder. 'Moeizame pas de deux van Nederlandse cultuur en Europa'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 16, 1990, nr. 2, pp. 60-65. Een positief geluid komt uit Vlaanderen: P. Matthijs. 'Cultuur en cultuurbeleid in een Europees perspectief'. In: *Liberaal reflex*, 1990, pp. 21-47.
14. M. Kundera. 'De tragedie van Midden-Europa'. In: *Europa eenmaal andermaal: beschouwingen over veiligheid*; G. van Benthem van den Bergh, D. Hellema, H. de Lange (eds.). Amsterdam, 1985, pp. 134-149.
 15. COM (87) 603 def., Brussel 10 februari 1988 'Een nieuwe aanzet voor de culturele actie in de Europese Gemeenschap'. De genoemde punten zijn opgenomen in het kaderprogramma 1988-1992. Overigens hebben in Nederland al auteurs kunnen profiteren van de communautaire inspanning om literatuur uit de kleinere taalgebieden naar de grotere te vertalen; in 1990 ging 4,5 miljoen Brussels geld naar ondersteuning van minderheidstalen en stond een hoorzitting over auteursrechten op de rol. Met subsidiemaatregelen zijn ook jonge dansers in de gelegenheid gesteld hun positie op de arbeidsmarkt te verbeteren.
 16. Vgl. J. Libbenga. 'EG steunt minderheidstalen'. In: *NRC Handelsblad*, 16-5-1991. Zie ook artikelen in: *NRC Handelsblad: Cultureel supplement* van 11-11-1988, 29-5-1991 en 8-3-1991.
 17. Chr. L. Baljé. 'Het Europa van de historici: verslag van een conferentie'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 8, 1982, nr. pp. 171-175.
 18. Rapport Gepa Maibaum, goedgekeurd in het Europees Parlement op 10 september jongstleden.
 19. Vgl. speciale nummers 'Europa en de omroep' en 'De film in Europa'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 13, 1987, nr. 4, en jrg. 14, 1988, nr. 3. Zie ook: J. Kassies. 'Europa, bovenstromen, onderstromen'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 11, 1985, nrs. 3+4, pp. 136-139.
 20. Volgens een woordvoerder van de Europese Commissie op 7 juli jongstleden; vgl. *Europa van morgen*, 24-7-1991.
 21. Vgl. P. Dankert. 'Europese integratie en culturele samenwerking'. In: *Maatschappijbelangen*, jrg. 6, 1990, p. 165.
 22. *Buitenlands cultureel beleid* (TK, 1989-1990, 21637); *Nederlandse culturele instituten in het buitenland* (TK 1989-1990, 21316).
 23. 'Is de EG-integratie een bedreiging voor onze cultuur?' In: *Europa van morgen*, 21-3-1990, p. 173.
 24. M. Janssen. *De Nederlandse culturele informatie: de kloof tussen Den Haag en Parijs*. Groningen, 1988 (scriptie). C.J.R. Stigter. *Nederlands internationaal cultureel beleid*. Groningen, 1988 (scriptie). Recent artikelen naar

- aanleiding van de dreigende Nederlandse afwezigheid op de Frankfurter Buchmesse in: *NRC Handelsblad*, 3 en 10-4-1991.
25. H. Righart. 'Nederland als cultureel Atlantis'. In: *HP/De Tijd*, 16-11-1990, pp. 56-58.
26. K.G. van Wolferen. *Japan: de onzichtbare drijfveren van een wereldmacht*. Amsterdam, 1989. Vroeger vonden ook in tamelijk gesoleerde culturen in Egypte en het Inkarijk de Europese cultuurwaarden geen toepassing.
27. P. de Boer. *Europese cultuur: geschiedenis van een bewustwording*. Rede UvA, 5 juni 1989; D. de Rougemont. 'De originaliteit van de Europese cultuur in vergelijking met de andere culturen'. In: *Karakter en cultuur van Europa*. Utrecht, 1963, pp. 60-76. Een enigszins komisch debat over afbakening en originaliteit van de Europese cultuur is gevoerd door: H.W. von der Dunk. 'Bestaat er een Europese cultuur?' en H. Brugmans. 'De Europese cultuur: realiteiten en grenzen'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 1, 1976, nrs. 1+2, resp. pp.7-18 en pp. 83-86.
28. P. Monaco. *Modern European culture and consciousness 1870-1980*. New York, 1983.
29. M. Weisglas. *De Raad van Europa: een miskend centrum van cultuurbeleid in Europa*. (Infra)
30. A. J. van der Staay. 'Europese cultuur en Europese politiek'. In: *Nieuw Europa*, jrg. 14, 1988, nr. 1, pp. 30-37.
31. S. Rushdie. *Is er dan niets meer heilig?: over religie en cultuur*. Utrecht/Antwerpen, 1990. Vgl. M. Kurpershoek. 'Moslims, Rushdie en de multiculturele samenleving'. In: *Internationale Spectator*, jrg. 44, 1990, nr. 4, pp. 250-256.
32. Geciteerd door D. de Rougemont. *L'Europe en jeu*. Neuchâtel, 1948, p. 128.
33. E. Morin. 'Penser l'Europe 1990' (inclusief de toevoeging: 'Repenser l'Europe'); Vgl. het boeiend portret van Morin en diens werk geschetst door: J. Eijssvoogel. 'Liefde voor Europa'. In: *NRC Handelsblad*, 7-9-1991, zaterdags bijvoegsel.

Bibliografische gegevens

Baljí, Chr.L. (1991) 'Om een Europees cultureel zelfbewustzijn: observaties vanuit de geschiedenis en theorie van de Europese integratie'. In: *Boekmancahier*, jrg. 3, nr. 10, 449-459.